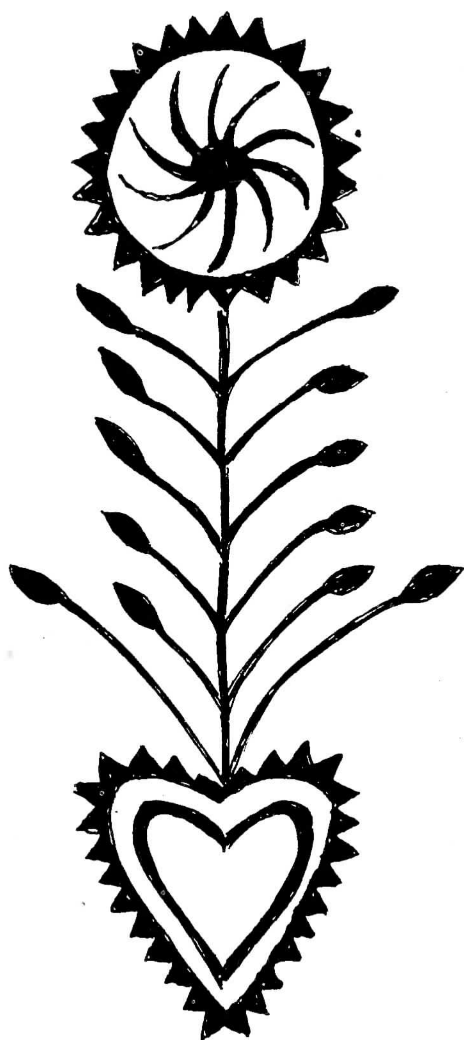

SRCE U NARODNOM LIKOVNOM IZRAZU

I Z L O Ž B A

SRCE U NARODNOM LIKOVNOM IZRAZU

ETNOGRAFSKI MUZEJ ZAGREB 1980.

Autor izložbe i kataloga: Ivica Šestan

Likovna postava: Diana Heide

Fotografije u katalogu: Nerina Eckhel i Nino Vranić

Likovno riješenje kataloga: Natko Paša

Preparatorski zahvati: Zorica Petlevski, Nerina Eckhel i Jasminka Makar

Za izdavača: Dr Mario Petrić

Tehnički urednik: Mate Šikić

Tisak: Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu

Naklada: 600 primjeraka

Na koricama: Motiv sa Prejlice iz Drnja (Koprivnica)

Motiv srca kao tema ove izložbe, pokušaj je da se izdvajanjem jednog motiva iz bogate ornamentike našeg naroda, s etnološkog stanovišta analizira dio likovnog izraza narodnog umjetnika. Namjera je da se sumiraju rezultati dosadašnjih istraživanja i registriraju ključni problemi u vezi s ovim motivom, koji bi mogli poslužiti kao osnova za istraživanje započeto kratkom raspravom dr Mirka Kusa–Nikolajeva: "O podrijeklu licitarskog srca".

Iako mogućnosti koje pruža ovakvo tematsko ograničenje nisu do kraja iskorištene, izložba u skraćenom obliku daje uvid u problematiku motiva srca, omeđenu s tri determinante: geografskom rasprostranjenošću, pitanjem porijekla i uloge motiva.

Izloženi materijal (iz fundusa zagrebačkog Etnografskog muzeja) geografski ograničava motiv srca na sjeverni dio naše zemlje i to do horizontale Rijeka – Županja, što se donekle slaže s konstatacijom Mirka Kusa–Nikolajeva da je "... licitarsko srce u jugoistočnim krajevima naše otadžbine nepoznato u narodnom običajima".

Južno od spomenute horizontale, izuzimajući metalni nakit sa srcem, koji su izrađivali profesionalni obrtnici, za sada su poznata samo tri primjera: horizontalni i vertikalni niz veoma malih raznobojnih srca (pri čemu vertikalni niz podsjeća na grančicu) na ženskom odjevnom predmetu s a d a k u iz Dalmatinske Zagore, srca na bukovičkom muškom prsluku, te srce ukomponirano u tipičnu ornamentiku šaranog uskršnjeg jajeta iz Konavala.

Dok su srca iz Dalmatinske Zagore i Bukovice ne bi, za sada, bilo uputno naprečec pokušati riješiti problem porijekla, za konavosko se mogu spomenuti barem dva moguća rješenja: mogućnost unosa iz Italije i djelovanje Isusovaca koji su u Dubrovniku imali gimnaziju.

Ovdje treba dodati i veoma rijetku pojavu srca u Bosni, kao tetoviranog motiva jednog od tri katolička simbola vjere, ufanja i ljubavi, za koji dr Ćiro Truhelka kaže da ga je uvelo kršćanstvo, no da je u narodnoj praksi ipak rijetko upotrebljavan.

Pretpostavku da je motiv srca u ornamentici ovog područja rijedak, potkrepljuje primjer isusovačkog žiga koji su, kaže Truhelka, tetovirali samo kršćani varošani u Fojnici, a navodno po uzoru koji je dao možda koji fratar. Kod monograma Isusovog imena, redovito je nedostajalo slovo "I", a srce je zamijenjeno krugom ili grančicom. To bi moglo poslužiti kao ilustracija pretpostavci da narod ovog područja srce kao motiv nije prihvaćao ni u slučajevima kada je kler sugerirao ornamenat sa ukomponiranim srcem.

Navedeni primjeri, koji se tiču ovog područja, izuzimajući nakit, ukazuju na potrebu sistematskog istraživanja u južnim i jugoistočnim krajevima.

Motiv srca na jajetu iz Konavala – prema Zbirci jugoslavenskih ornamenata

Vez na *sadaku* iz Lečevice (Dalm. Zagora). Foto: Nevina Eckhel

Pojava srca u našim krajevima, u bliskoj je vezi s pojavom baroka i protureformatorskim djelovanjem isusovačkog reda.

U 16. stoljeću u Italiji se javlja barok, a u istom stoljeću katolička crkva reformaciji počinje suprotstavljati tzv. protureformaciju. S potonjim u vezi je osnivanje isusovačkog reda (u Parizu 1534. godine). Barok dobiva značajno mjesto u općoj ofenzivi vraćanja izgubljenih pozicija katoličke crkve, a Isusovci vrše ulogu revnih ideologa i energičnih izvršitelja protureformatorskih zasada. Istovremeno jačaju religiozne pretstave o srcu Isusovom, koje se 1670. počinje štovati kao kult. Tako se motiv srca Isusovog, integriran u barok – službeni umjetnički stil crkve putem isusovačkog reda širi iz svoje evropske domovine Italije, najprije u južnu (katoličku) Njemačku, a zatim u 17. stoljeću i u naše krajeve.

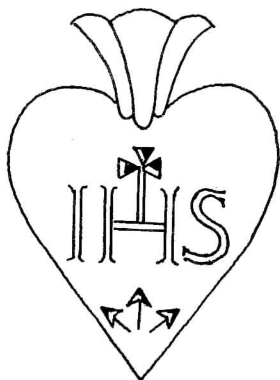
U već spomenutoj raspravi dr Kus–Nikolajev , razvijajući teoriju o egipatskom porijeklu motiva srca, oslanja se na tri činjenice:

1. Prikaze mrtvačkih žrtava sa srcima iz vremena srednjeg carstva (2.000–1.700. godine pr. n. e.)
2. koptski prikaz srca iz vremena oko 600. godine n. e.
   – prikaz srca na tzv. clavusu kao i na starokršćanskom tkivu nađenom u Ahmim–Panopolisu iz 4. stoljeća n. e.
3. koptski monasi su dugo bili posrednici između egipatske i grčke umjetnosti i kulture.

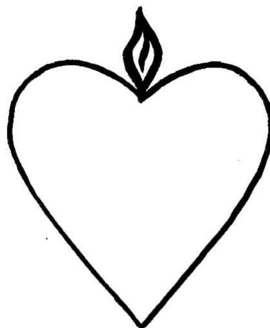
Kus–Nikolajev, s pravom oprezno zaključuje: "Postoji velika m o g u ć n o s t (podvukao I. Š.) da je srce došlo na zapad posredstvom koptijskih monaha...". Samim time problem porijekla srca nemožemo smatrati definitivno riješenim.

U religijskom kontekstu prikazivanje srca ima dva značenja:

– simbolizira božansku ljubav prema čovječanstvu (simbol srca Isusovog prihvaćen kao službeni znak isusovačkog reda)
– plameno srce prikazivano uz sv. Ignacija i sv. Terezu simbolizira čovjekovu ljubav prema božanstvu.

Crtež kalupa za votive koji je prema Kusu–Nikolajevu identičan isusovačkom žigu

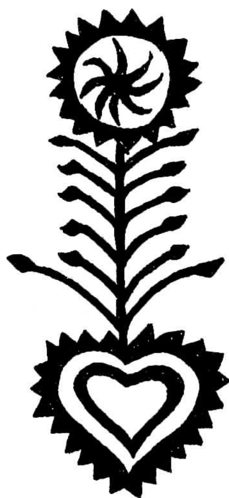

Plameno srce

Preuzet u narodu, službeni isusovački znak ima prije svega apotropejsku namjenu, pri čemu je IHS tumačeno kao kratica za Isus Hrist spasitelj (što su u stvari prva tri slova Isusovog imena pisana velikim grčkim pismenima IHΣ(OYΣ). S tom se svrhom urezuje na kućne tramove, ulazna vrata, da čuvaju kuću i ukućane od zlih sila, preslice da svojom odbojnom moći osiguraju kvalitetno predivo... itd.

Sljemenska greda sa datacijom, upotrebljena kao nosiva greda,
š i b a , Sunjska Greda kbr. 16. Foto: Nino Vranić

Motiv srca sa grančicom umjesto plamena

Drugi religiozni motiv srca, plameno srce, u primjeni kod naroda doživio je transformaciju u potpuno dekorativni motiv sa grančicom umjesto plamena.

Osim promjene simboličkog značenja religijskog prikaza srca u apotropejski znak, narod je srcu dao značenje simbola profane ljubavi. U tradicijskoj materijalnoj kulturi, to se odrazilo na ornamentiku drvenih rukotvornih predmeta i asortiman licitarskog obrta.

Preslice i drvene čaše koje su izrađivali momci da bi, poklanjajući ih djevojkama, izrazili svoju naklonost, često su uz bogatu ostalu ornamentiku ukrašeni i motivima srca. Tako se srce na preslicama pojavljuje ili kao apotropejski znak ili kao simbol profane ljubavi. Nisu rijetke preslice na kojima se nalaze oba simbola.

U istu svrhu su momci na proštenjima kupovali ukrašene licitarske kolače u obliku srca i poklanjali ih djevojkama.

Drugi licitarski proizvod, voštani votiv u obliku srca, preuzeo je, po Kus–Nikolajevu, ulogu žrtvenog hljeba koji je u pretkršćansko doba postao supstitut poganskoj mesnoj žrtvi. Namjena poganskog žrtvenog hljeba transformirana je u posvetnu namjenu voštanog votiva.

Za ovaj motiv možemo reći da je, u krajevima gdje je bio prihvaćen od naroda, primjenjen na veoma različitim predmetima, od pomagala u proizvodnji tkanine, nošnje, posteljine, posuđa, namještaja, pa sve do arhitekture. S tim u vezi je interesantna činjenica da u zbirci Etnografskog muzeja ne postoji ni jedan muzički instrument ukrašen srcem. Svakako zaslužuje da se ispita da li to znači da narod nije muzičke instrumente ukrašavao ovim motivom. Izložba potvrđuje da narod, preuzevši jedan motiv, ne slijedi slijepo predloženi uzorak, već on u narodnom likovnom izrazu dobiva različite forme. To je razlog da je, odabirući predmete za ovu izložbu, ponekad bilo zaista teško razabrati da li se radi o motivu srca ili nekom sličnom (npr. srcolikom listu). Različiti oblici motiva srca, osim što nam postavljaju pitanja o svom porijeklu, ulozi i rasprostranjenosti, simboliziraju i dva svijeta: urbani i ruralni koji nikako nisu živjeli odvojeni jedan od drugoga. Recentni primjerak preslice iz sela Korana kod Titove Korenice sa srcem probodenim nožem, možemo shvatiti kao ilustraciju prožimanja ruralnog i gradskog. Na kraju, značenje srca na preslici ili urezanog na klupi gradskog parka, ipak je isto.

Ivica Šestan

LITERATURA:

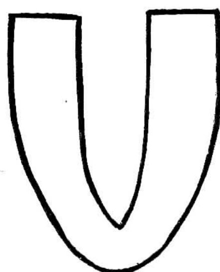
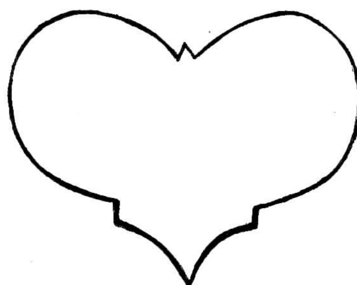
1. Dr Mirko Kus–Nikolajev: O podrijeklu licitarskog srca, Zagreb, 1928.

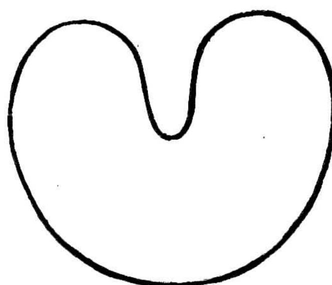
2. Bratoljub Klaić: Rječnik stranih riječi, Matica Hrvatska, Zagreb, 1978.

3. Enciklopedija likovne umjetnosti knj. 1, Leksikografski zavod FNRJ, 1959.

4. Dr Ćiro Truhelka: Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. VI, Sarajevo, 1894.

5. Zbirka jugoslavenskih ornamenata, svezak VI, Hrvatski državni etnografski muzej u Zagrebu, 1941.

Nekoliko različitih prikaza srca

LOKALITETI IZLOŽENIH PREDMETA

1. inv. br. 7.958 k e p č i j a , Sjeničak (Vrgin Most)
2. inv. br. 2.985 k e p č i j a , Mihaljevci (Slavonska Požega)
3. inv. br. 12.847 k e p č i j a , Magić Mala (Nova Gradiška)
4. inv. br. 12.849 k e p č i j a , Magić Mala (Nova Gradiška)
5. inv. br. 12. 926 k e p č i j a , Staro Petrovo Selo (N. Gradiška)
6. inv. br. B. B. drvena čaša za vodu
7. inv. br. 14. 680 k e p č i j a , Slavonija
8. inv. br. 1.956 kutija za žigice, Velika Kopanica (Đakovo)
9. inv. br. 23.611 š p r i k l j a , snovača daščica, Turčišće (Međimurje)
10. inv. br. snovača daščica, okolica Pakraca
11. inv. br. 13.165 š p r i k l j a , snovača daščica, Lukeži, Grobnik (Rijeka)
12. inv. br. B. B. okvir za slike, Strizivojna (Đakovo)
13. inv. br. 20.257 v o d i r , Otok (Vinkovci)
14. inv. br. 691 k o r e za nož, Strizivojna (Đakovo)
15. inv. br. 22528 preslica, Mraclin (Turopolje)
16. inv. br. KOMZA 71/44 preslica
17. inv. br. 22.104 preslica, Graberje (Petrinja)
18. iz zbirke Nerine Eckhel, preslica, Zelina
19. inv. br. 12.690 preslica, Ivanska (Bjelovar)
20. inv. br. 2.547 preslica, Virje
21: inv. br. 6.455 preslica, Lika
22. inv. br. 24.195 preslica, Jerovec (Ivanec)
23. inv. br. KOMZA 73/44 preslica
24. inv. br. 9.429 preslica, Klasnić (Glina)
25. inv. br. 22. 949 preslica, Korana (Titova Korenica)
26. inv. br. 17.600 p r e l j a , Gorjani (Đakovo)
27. inv. br. 7.007 preslica, Đurđevac
28. inv. br. 1.807 preslica, Pokupski Brest (Sisak)
29. inv. br. 13.659 preslica, Virovska Drenovica (Đurđevac)
30. inv. br. 13.264 preslica, Cugovec (Bjelovar)
31. inv. br. 22.696 preslica, Gornja Letina (Sisak)
32. inv. br. 4.494 naslon stolca, Drnje (Koprivnica)
33. inv. br. BB naslon stolca
34. inv. br. 8.636 naslon stolca, istočna Slavonija
35. inv. br. 2.689 stolac, Letovanić (Sisak)
36. inv. br. 20.109 stolac, Prkovci (Vinkovci)
37. inv. br. B. B. stolac
38. inv. br. 4.551 stolac, Torčec (Koprivnica)
39. inv. br. 20.307 stolac, Remetinec
40. inv. br. 20.178 dio kreveta, Draž (Beli Manastir)
41. inv. br. 1.085 škrinja, Ivanec
42. inv. br. 16.214 z i b e l a , Razvor (Klanjec)
43. inv. br. E. S. 30 keramički kalup za p a p r e n j a k e , Orahovica
44. inv. br. 24.117 lonac za cvijeće, Jerovec (Ivanec)
45. inv. br. 481, l o n e c , Bedenec (Hrv. Zagorje)
46. inv. br. 1.089 lonac, Jerovec (Ivanec)
47. inv. br. 5.717 s t u c k a , posuda za vodu, Petrinja

48. inv. br. 10.964 b i d r a , posuda za pečenje kolača, Jerovec (Ivanec)
49. inv. br. 15.599 posuda za vodu, Jerovec (Ivanec)
50. inv. br. E. S. 26 lončarski c i m e r , Orahovica
51. inv. br. 21.814 b i d r a , Jerovec (Ivanec)
52. inv. br. 25.102 m o d l za uskrsni kolač, Jerovec (Ivanec)
53. inv. br. 1.515 marama, Gorjani (Đakovo)
54. inv. br. 19.371 marama, Slavonija
55. inv. br. Z. G. Z. 937 marama, okolica Đakova
56. inv. br. 5.315 š a m i j a , Gradište (Županja)
57. inv. br. 19.357 š a m i j a , Slavonija
58. inv. br. 19.914 š a m i j a , k r p a , Gradište (Županja)
59. inv. br. 2/6157 š a m i j a , Slavonija
60. inv. br. 779/10 pregača, Slavonija
61. inv. br. 25.573 p r i v e z a č , Gračani
62. inv. br. 6.936 p o c u l i c a , Veliki Bukovec (Ludbreg)
63. inv. br. 6.411 s t r m i c a , p o d r e p i n a , Pisarovinska Jamnica (Pisarovina)
64. inv. br. 21.487 p o d r e p i n a , Pisarovina
65. inv. br. 61/17 p o c u l i c a , Pisarovina
66. inv. br. 10.853 rukavice, Privlaka (Vinkovci)
67. inv. br. 441/44–36 r u b a č a za dječaka, Pokuplje
68. inv. br. 1.680 r u b a č a , Bratina (Kupinec)
69. inv. br. 22.785 r u b i n a , Trnjanski Kuti (Slavonski Brod)
70. inv. br. P. F. 30–478/959 muška r u b i n a , Slavonija
71. inv. br. 22.908 r u k a v c i , Bednja (Hrvatsko Zagorje)
72. inv. br. 12.293 o p l e ć e , Domaslovec (Samobor)
73. inv. br. P. F. 59–17/1376 košulja i g a ć e
74. inv. br. 22. 907 r u k a v c i , Bednja (Hrvatsko Zagorje)
r u b a č a
f e r t u f
75. inv. br. 14.109 s u r i n a , Bistra
76. inv. br. 23.359 r u k a v i , Jerovec (Ivanec)
77. inv. br. 22. 898 p o k r i v a č a , Lacići (Slavonija)
78. inv. br. u. o. 5/2925 marama, Ivankovo (Vinkovci)
79. inv. br. 23.546 r u b i n a , Strizivojna (Đakovo)
80. inv. br. 19.204 k e c e l j a š l i n g a n a , Bizovac (Osijek)
81. inv. br. 19.243 k e c e l j a , Bizovac (Osijek)
82. inv. br. 22.629 s u k n j a o d o z d o l a , Bizovac (Osijek)
83. inv. br. 17.102 p l a f t a , Bratina
84. inv. br. 23.951 o t a r a k , Otok (Vinkovci)
85. inv. br. 18.877 jastučnica, Erdelj (Duga Resa)
86. inv. br. 19.065 p l a h e t , Posavina
87. inv. br. 14.275 p r e z l a n i c a , okolica Siska
88. inv. br. 17.717 v a n j k u š n i c a , Nebojan (Sisak)
89. inv. br. P. F. 199; 319/758 l a j b e c , Rečica (Karlovac)
90. inv. br. 25.723 r o b a č a , Jakovlje (Hrvatsko Zagorje)
91. inv. br. 10.495 šarano jaje, Stari Jankovci (Vinkovci)

92. inv. br. 1.739 šarano jaje, Ivanska (Bjelovar)
93. inv. br. E. S. 437 šarano jaje, Lupoglav (Dugo Selo)
94. inv. br. B. B. šarano jaje
95. inv. br. 24.031 z o b u n a c , Vugrovec
96. inv. br. Z. G. Z. 809 z o b u n , Sv. Nedelja (Samobor)
97. inv. br. 2.467 s a d a k , Lečevica (Dalmatinska Zagora)
98. inv. br. 19.241 š t r i k a n a c , Bizovac (Osijek)
99. inv. br. 22.217 p o n j a v a c , Koritna (Đakovo)
100. inv. br. 21. 737 p o n j a v a , K r a j a č i ć i (Slavonija)
101. inv. br. 21.728 p o n j a v a , Brčino (Slavonija)
102. inv. br. 20.451 p o n j a v č i ć , Prkovci (Vinkovci)
103. inv. br. 24.946 k o ž u v , Daruvarski Batinjani
104. inv. br. 23.333 k o ž u š a k , Baranjsko Petrovo Selo (Beli Manastir)
105. inv. br. 754 licitarski kalup, Đurđevac
106. inv. br. 1.569 z a v j e t n i k i p i ć , Đakovo
107. inv. br. 1.885 kalup za voštane votive i njegov odljev, Karlovac
108. inv. br. 1.902 licitarski kalup, Koprivnica
109. inv. br. 9. 476 licitarski kalup
110. inv. br. B. B. svadbeno pecivo, Klanjec (Hrvatsko Zagorje)
111. fragmenti veza, (okolica Karlovca)
112. inv. br. 13.526 remen, Samobor
113. inv. br. 6.756 muški pojas, Demerje (Samobor)
114. inv. br. 16.262 muška torba, Sviborski Otok (Dugo Selo)
115. inv. br. 603 tikvica (Slavonija)
116. inv. br. 6.025 tikvica, Gradište (Županja)
117. inv. br. 17.360 tikvica, Vrbanja (Slavonija)
118. inv. br. 10.268 tikvica, Gradište (Županja)
119. inv. br. 10.267 t u k v a n j , Gradište (Županja)
120. inv. br. 6.039 t e g l i c a , Gradište (Županja)
121. inv. br. 17.571 i g l a n a s r c e , Mljet
122. inv. br. 19.020 srce, privjesak, Primorje
123. inv. br. 16.737 srce, i g l i c a , Bratina
124. inv. br. 16.794 i g l a p r i b a d a č a , Dalmacija
125. inv. br. 17.561 prsten, v e r a , Konavle
126. inv. br. 339 prsluk, Obrovac